

پنجره جمعیتی^۱ و پیامدهای اقتصادی آن

مقدمه:

یکی از عوامل بسیار مهم در اتخاذ خط مشی های سیاسی و اقتصادی همگام شدن با تغییرات جمعیتی است. گشتاور جمعیتی کشورها در برنامه ریزی های توسعه اقتصادی آنها اثرگذار خواهد بود. علاوه بر این، آگاهی از تغییر ترکیب سنی جمعیت در کشورهای هدف نیز برای تصمیم گیری در خصوص سرمایه گذاری در آنها حائز اهمیت می باشد.

پنجره جمعیتی یکی از مهم ترین مراحل در ساختار سنی یک جمعیت است؛ به طوری که نتایج پژوهش برخی محققین مانند بلوم و ویلیان سن^۲ (۱۹۹۸) نشان می دهد که جهش اقتصادی برخی کشورهای آسیای شرقی بیش از هر عاملی مرهون استفاده از فرصت پنجره جمعیتی بوده است. گزارش پیش رو، ضمن مرور اجمالی مفاهیم نظری پنجره جمعیتی و تاثیرات اقتصادی آن، به بررسی زمان شروع، مدت و پایان آن در ایران می پردازد.

مبانی نظری:

پنجره جمعیتی دوره ای است که در آن نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال به کمتر از ۳۰ درصد کل جمعیت برسد و نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر هنوز کم تر از ۱۵ درصد باشد. کشورهای اروپایی پیش از سال ۱۹۵۰ وارد پنجره جمعیتی شدند و اکنون در حال خارج شدن از آن و ورود به دوره ای می باشند که کهنسالان در توزیع جمعیتی برجسته هستند. اغلب کشورهای آفریقایی نیز تا پیش از سال ۲۰۴۵ و بعد از آن وارد پنجره تجاری نخواهند شد.^۳ نسبت جمعیت در سن کار در کشورهایی که وارد پنجره جمعیتی می شوند نسبتا بالاست، لذا این کشورها دارای پتانسیل جمعیتی برای رشد اقتصادی بالا هستند (گزارش سازمان ملل متحد، ۲۰۰۴).

نظر به تعاریف ارائه شده از سوی برخی کارشناسان دیگر، پنجره جمعیتی دوره زمانی نسبتا کوتاهی از تحولات جمعیتی یک کشور است که در آن نسبت جمعیت سنین فعالیت به حداکثر می رسد و نوعی ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی مهیا می شود (امیر اکبری قمصری، ۱۳۹۱).

سیاح و همکاران (۱۳۹۱) پنجره جمعیتی را شرایطی تلقی می کنند که تعداد جوانان یا افراد فعال در سنین کار یا به عبارتی جمعیت تولیدکننده در یک کشور به طور قابل توجهی بیشتر از افراد سالمند و کودک و نوجوان یا جمعیت مصرف کننده باشد.

^۱ Demographic Window

^۲ Blaom & Williamson

^۳ Ibid

معاونت بررسی های اقتصادی

رز^۴ (۲۰۰۴) معتقد است پنجره جمعیت زمانی آغاز می شود که در اثر کاهش میزان باروری، توزیع و ترکیب سنی جمعیت تغییر می کند، به این معنا که سرمایه گذاری های کمتری برای تأمین نیازهای گروه های سنی جوان لازم است و منابع سرمایه گذاری برای توسعه اقتصادی و رفاه خانوارها آزاد می شود. به عبارت دیگر کاهش میزان های باروری باعث کاهش جمعیت در گروه های سنی کودکی و نوجوانی می شود. در عوض گروه های سنی فعال و در سن کار افزایش می یابد. این مسئله باعث رشد اقتصادی سریع تر و کاهش بار وابستگی^۵ می شود.

به طور کلی می توان گفت؛ پنجره جمعیتی دوره ای است که در آن کمتر از یک سوم جمعیت خارج از سنین فعالیت (زیر ۱۵ سال و ۶۵ سال و بالاتر) و بیشتر از دو سوم جمعیت در سنین فعالیت (۱۵-۶۴ ساله) قرار داشته باشند.

نتایج تحقیقات پیشین:

بلوم و ویلیامسون (۱۹۹۸) در مطالعه خود در آسیای شرقی نتیجه گرفتند که با کنترل سایر عوامل، رشد جمعیت در سنین فعالیت تأثیر مثبت و قوی در GDP سرانه داشته است. مطالعه آنها نشان داد که بین ۲۵ الی ۴۰ درصد از معجزه اقتصادی این منطقه به بهره گیری از پنجره جمعیتی شان نسبت داده می شود. آنها بر این باورند که در طول دوره ۱۹۹۰-۱۹۷۰، رشد درآمد سرانه آسیای شرقی ناشی از تعامل سه عامل رشد بازدهی نیروی کار در تمام بخش ها، انتقال نیروی کار از بخش کشاورزی با بهره وری پایین به بخش های صنعت و خدمات با بهره وری بالا و در نتیجه جریانهای مهاجرتی و در نهایت افزایش نسبت جمعیت در سنین فعالیت بوده است.

بررسی های سازمان ملل نیز نشان داده که حدود ۳۳ درصد رشد اقتصادی آسیای جنوب شرقی در دهه های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ ناشی از سود و موهبت جمعیتی بوده است (سازمان ملل متحد، ۲۰۰۳).

بلوم^۶ و کانینگ^۷ (۲۰۰۴) در مطالعه ای به مقایسه تجارب اقتصادی جمعیتی آسیای شرقی و امریکای لاتین پرداختند. و نتیجه گرفتند که سود جمعیتی یک فرصت و پتانسیل است که نیازمند سیاست های محوری به ویژه در زمینه انعطاف پذیری، اقتصاد و در جذب افزایش سریع نیروی کار می باشد.

مطالعه فنک^۸ و ماسون^۹ (۲۰۰۵) نشان دادند که تغییرات ساختار سنی جمعیت نقش زیادی در پیشرفت اقتصادی چین داشته و حدود ۱۵ درصد رشد اقتصادی این کشور را در طول سال های ۱۹۸۲ تا ۲۰۰۰ تبیین کرده است.

^۴ Ross

^۵ بار تکفل یا نسبت وابستگی جز شاخص های کیفی جمعیت است که میزان وابستگی جمعیت غیرفعال به جمعیت فعال کشور را نشان می دهد. هر چه مقدار شاخص وابستگی بالاتر باشد، فشار وارده بر جمعیت شاغل برای تأمین معاش افراد تحت تکفل فزونی گرفته و سطح رفاه کاهش می یابد.

^۶ Bloom

^۷ Canning

معاونت بررسی های اقتصادی

ونگبونسیم و همکارانش^{۱۰} (۲۰۰۵) در بررسی تغییرات ساختار سنی جمعیت تایلد نتیجه گرفتند که سود جمعیتی و اثرات آن بر رشد اقتصادی، اتوماتیک و خود به خودی صورت نمی گیرد، بلکه نیازمند اجرای استراتژی هایی نظیر افزایش بهره وری نیروی کار، اجرای سیاست های اقتصادی و اصلاحات مالی، توسعه بازار کار منطقه ای و تلاش برای طولانی مدت کردن زمان سود جمعیتی است.

تأثیرات اقتصادی پنجره جمعیتی:

گشایش پنجره جمعیتی در یک کشور معمولاً فرصت مغتنمی برای رشد و توسعه اقتصادی آن کشور محسوب می شود و باید از آن خوب بهره برداری شود چرا که به آسانی قابل تکرار نیست و شاید بتوان گفت که در عمر هر ملت ممکن است فقط یک بار تجربه شود (مشفق و میرزایی، ۱۳۸۹).
اثرات اقتصادی پنجره جمعیتی ریشه در این واقعیت دارد که در طول دوره ای که پنجره جمعیتی گشوده می شود، افزایش جمعیت در سن کار از جوانب گوناگون رشد تولید ناخالص داخلی را تحت تاثیر قرار می دهد.

به منظور سهولت درک روابطی که به سبب پنجره جمعیتی موجب رشد اقتصادی کشورها می شوند و با اقتباس از مطالعات انجام شده (بلوم (۲۰۰۱)، بلوم و ویلیام سون (۱۹۹۸)، بلوم و دیگران^{۱۱} (۲۰۰۳) و مشفق و میرزایی (۱۳۸۹)) دیاگرام زیر رسم شده است و توضیحات آن در ادامه ارائه می گردد.

^۸ Feng

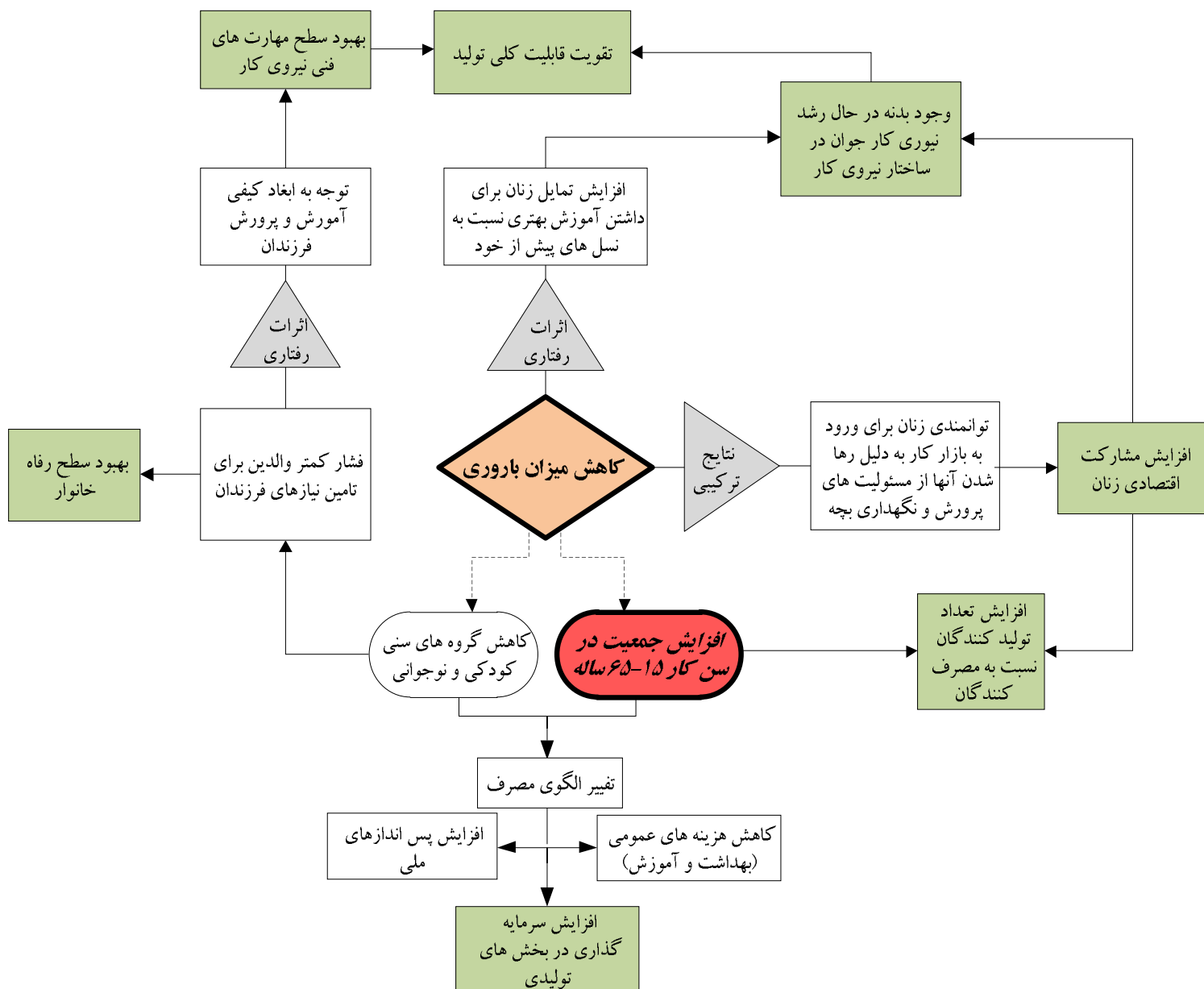
^۹ Mason

^{۱۰} Wongboonsim & et al

^{۱۱} Bloom, D, D. Canning, and J. Sevilla

معاونت بررسی های اقتصادی

شکل ۱- ارتباط عوامل زمینه ساز رشد اقتصادی به سبب ایجاد پنجره جمعیتی

منبع: با اقتباس از نتایج پژوهش های بلوم (۲۰۰۱)، بلوم و ویلیام سون (۱۹۹۸)، بلوم و دیگران (۲۰۰۳) و مشفق و میرزایی (۱۳۸۹)

پنجره جمعیتی از جوانب مختلف موجب رشد تولید سرانه می شود. آنچه در ابتدا می تواند زمینه های رشد را فراهم آورد، کاهش نرخ باروری در طول دوره پنجره جمعیتی است. کاهش باروری از یک طرف، منجر به نتایج ترکیبی^{۱۲} می شود. منظور از پیامدهای ترکیبی آن است که کاهش باروری موجب رها شدن زنان از مسئولیت های مربوط به پرورش و نگهداری بچه و توانمندسازی آنها برای ورود به بازار کار ثانویه می شود و در نهایت افزایش مشارکت اقتصادی زنان را به دنبال خواهد داشت. بدین ترتیب، افزایش درصد جمعیت در

^{۱۲} Composition Effect

معاونت بررسی های اقتصادی

سن کار نسبت به کل جمعیت، موجب افزایش تعداد تولیدکنندگان نسبت به تعداد مصرف کنندگان می شود و به وجود آمدن بدنه در حال رشد نیروی کار جوان در ساختار جمعیتی نیز قابلیت های تولید را ارتقا می دهد. از سوی دیگر، کاهش باروری مطابق دیاگرام رسم شده، نتایج رفتاری^{۱۳} را نیز به دنبال خواهد داشت که در نهایت منجر به تقویت قابلیت کلی تولید می شود. آن چنانکه بلوم و ویلیامسون (۱۹۹۸) اشاره می کنند، اثرات رفتاری به اشکال مختلفی مانند تقویت قابلیت کلی تولید و یا از طریق بهبود سطح مهارت های فنی کارگران خودش را نشان می دهد.

کاهش نرخ باروری منجر به افزایش جمعیت در سن کار ۶۴-۱۵ ساله و کاهش گروه های سنی کودکی و نوجوانی می شود. این موضوع تغییر الگوهای مصرفی را به دنبال خواهد داشت. هزینه های عمومی خانوارها مانند بهداشت و آموزش به دلیل کاهش جمعیت گروه های سنی کودکی و نوجوانی کاهش خواهد یافت. به دنبال آن قدرت پس انداز خانوارها و سطح پس اندازهای ملی افزایش می یابد (بلوم و همکاران، ۲۰۰۳). چنین فرایندی می تواند زمینه افزایش سرمایه گذاری در بخش تولید را فراهم نماید. علاوه بر این کاهش فشار والدین برای تامین نیازهای فرزندان در طول پنجره جمعیتی می تواند منجر به بهبود سطح رفاه خانوار شود.

پنجره جمعیتی در ایران:

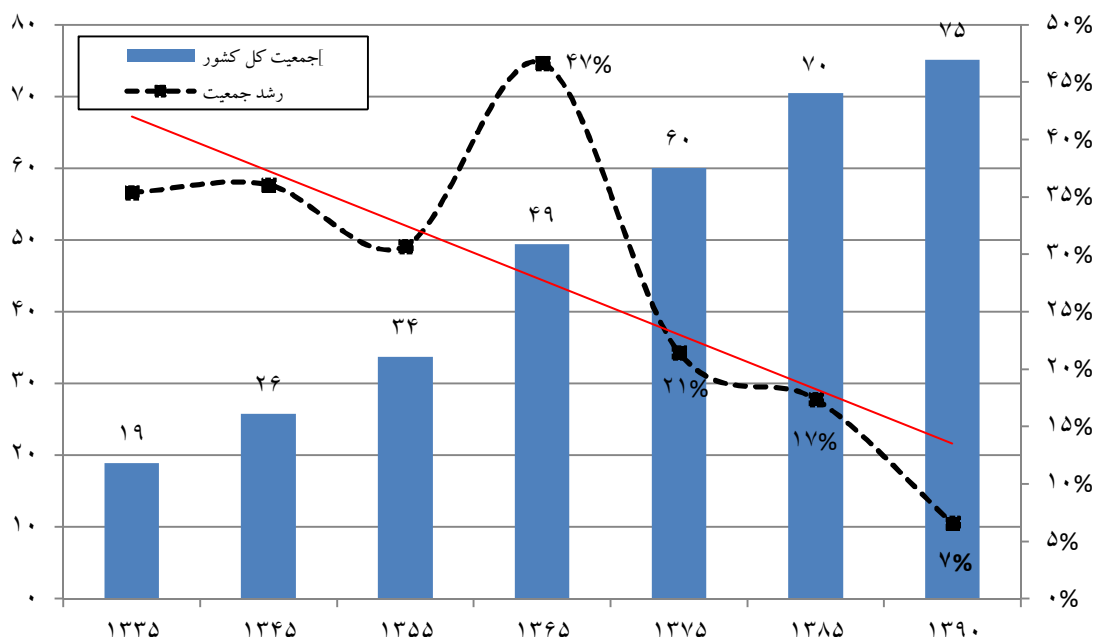
بر اساس توضیحاتی که در قسمت های قبلی ارائه شد، می توان طول مدت، آغاز و پایان پنجره جمعیتی را در ایران بررسی نمود. بدین منظور، ابتدا روند تحولات جمعیتی در ایران طی سال های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ بررسی می شود. پس از آن، جمعیت کشور بر اساس گروه های عمده سنی طی سال های مختلف مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

نمودار ۱ روند افزایشی جمعیت ایران را طی سال های ۱۳۳۵-۱۳۹۰ نشان می دهد. همانطور که در این نمودار مشاهده می شود، علی رغم افزایش جمعیت طی سال های مذکور، نرخ رشد جمعیت روندی کاهشی را دنبال می کند. بالاترین نرخ رشد جمعیت در طول تاریخ تحولات جمعیتی ایران مربوط به سال ۱۳۶۵ است که می توان آن را به دلیل سیاست های افزایش جمعیت کشور در سال های جنگ ایران و عراق دانست. از این رو، در برنامه اول توسعه اقتصادی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۷۲) تعدیل رشد جمعیت در دستور کار قرار گرفت و از سال ۱۳۶۸ به بعد دوباره برنامه کنترل جمعیت در ایران به اجرا گذاشته شد (صادقی، ۱۳۹۱). به طوری با توجه به نمودار ۱ نرخ رشد جمعیت سال ۱۳۷۵ نسبت به ۱۳۶۵ به ۲۱ درصد رسید. از مشخصه های مهم سال های پس از آن، رشد پایین جمعیت است که به نظر می رسد به دلیل کاهش میزان مولید و مرگ و میر در این سال ها روی داده است.

^{۱۳} Behavioral Effects

معاونت بررسی های اقتصادی

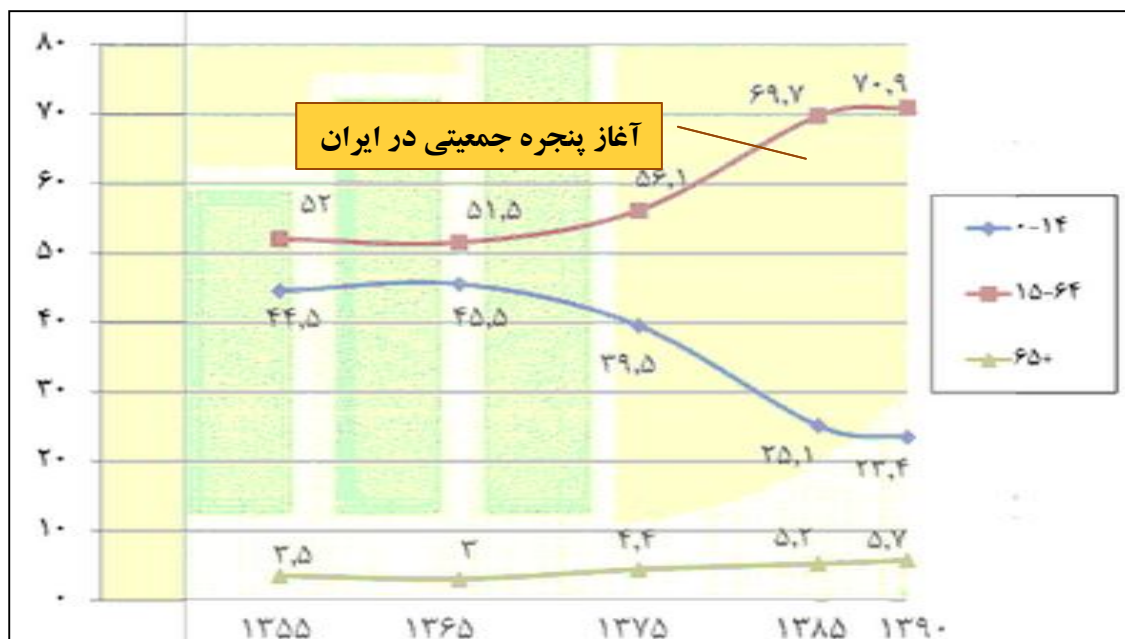
نمودار ۱- روند تحولات جمعیتی در ایران طی بازه زمانی ۱۳۳۵-۱۳۹۰ (ارقام به میلیون نفر و درصد)

منبع: مرکز آمار ایران- آمارهای موضوعی- جمعیت

جمعیت ایران، مرحله اول گذار ساختار سنی جمعیت را که کودکان (جمعیت زیر ۱۵ سال) سهم قابل توجهی از آن را تشکیل می دهند، در چهار دهه (۱۳۳۵-۱۳۷۵) پشت سر گذاشته است (حسینی و بگی، ۱۳۹۱). همانطور که در نمودار ۲ مشاهده می شود، سهم نسبی کمسالان در ساختمان سنی جمعیت در سال ۱۳۷۵ به کمتر از ۴۰ درصد رسید. از این زمان به بعد، روند صعودی جمعیت ۱۵-۶۴ سال آغاز شد و در سال ۱۳۸۵، سهم این گروه سنی در جمعیت ایران به ۶۹٫۷ درصد رسید. در سال ۱۳۹۰ نیز حدود ۷۱ درصد جمعیت ایران در سنین فعالیت قرار داشته اند.

نمودار ۲- روند سهم هر یک از گروه های عمده سنی در ساختار جمعیتی ایران طی بازه زمانی ۱۳۵۵-۱۳۹۰ (درصد)

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن - ۱۳۹۰

معاونت بررسی های اقتصادی

همانطور که در قسمت های قبلی نیز اشاره شد، معیارهای مختلفی برای تشخیص پنجره جمعیتی به کار گرفته می شود. برخی از آنها در این قسمت مورد توجه قرار می گیرد.

- بخش جمعیت سازمان ملل، پنجره جمعیتی را به عنوان دوره ای معرفی می کند که در آن نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال به کمتر از ۳۰ درصد برسد و نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر همچنان کمتر از ۱۵ باشد (سازمان ملل متحد، ۲۰۰۴). بر این اساس می توان گفت فاز پنجره جمعیتی ایران در سال ۱۳۸۵ با سهم ۲۵ درصدی جمعیت زیر ۱۵ سال به همراه سهم ۵٫۲ درصدی جمعیت بالای ۶۵ سال آغاز شده است.
- بر اساس پژوهش سرایی (۱۳۹۰)، پنجره جمعیتی دوره ای است که در آن کمتر از $\frac{1}{3}$ جمعیت خارج از سنین فعالیت (زیر ۱۵ سال و بالاتر از ۶۵ سال) و بیشتر از $\frac{2}{3}$ جمعیت در سنین فعالیت (۶۴-۱۵ ساله) باشند. بر این اساس و با توجه به نمودار ۲ می توان شروع پنجره جمعیتی ایران را در سال ۱۳۸۵ تایید نمود.
- والین^{۱۴} (۲۰۰۴) نیز معتقد است در شرایط پنجره جمعیتی، جمعیت در سنین فعالیت به طور محسوسی سریع تر از کل جمعیت رشد پیدا می کند. با توجه به نمودار ۱، نرخ رشد کل جمعیت در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵، معادل ۱۷ درصد بوده، در حالی که بر اساس آمارهای مرکز آمار ایران، جمعیت در سن کار (گروه سنی ۶۵-۱۵ سال) در سال ۱۳۸۵ نسبت به جمعیت این گروه در سال ۱۳۷۵، معادل ۴۴٫۹ درصد رشد کرده است. بنابراین زمان آغاز پنجره جمعیتی در ایران (سال ۱۳۸۵) با نتایج پژوهش والین نیز همخوانی دارد.

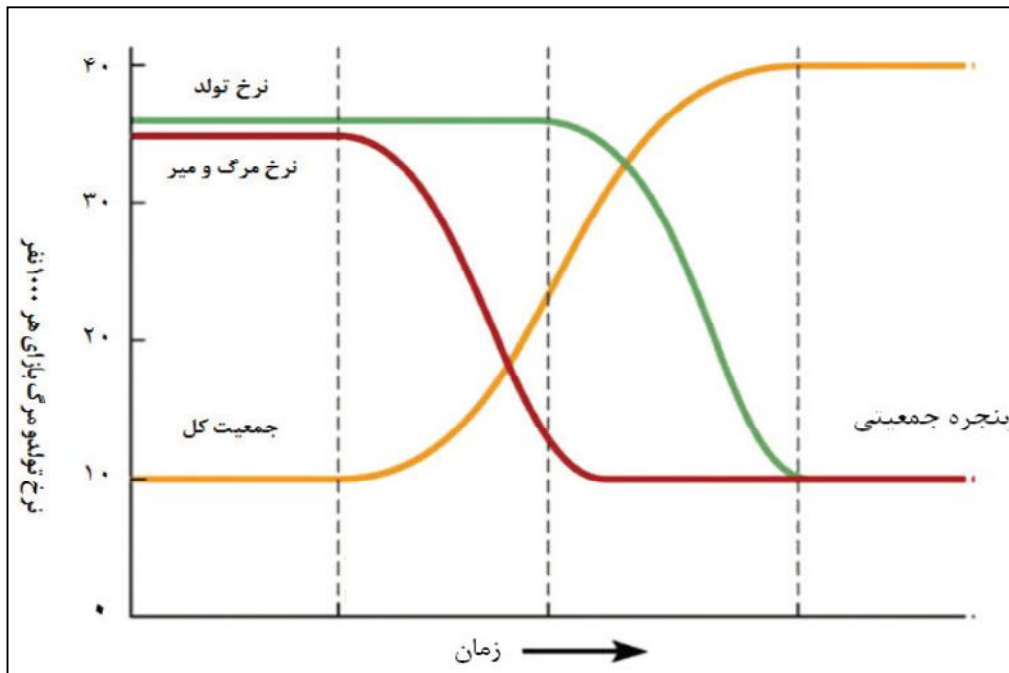
لازم به ذکر است که برخی از مطالعات (بگی، ۱۳۹۱ و سیاح و همکاران، ۱۳۹۱)، سال ۱۳۸۴ را آغاز پنجره جمعیتی در ایران دانسته اند، اما با توجه به اینکه پیش از سال ۸۵ سرشماری ها هر ده سال یکبار انجام می شد و آمارهای ده ساله در مرکز آمار ایران موجود است، بسیاری از مطالعات که در متن پژوهش نیز به آنها اشاره می شود، سال ۱۳۸۵ را به عنوان زمان شروع پنجره جمعیتی در کشور ذکر کرده اند.

بر مبنای پژوهش رابا^{۱۵} (۲۰۱۱)، مدل گذار جمعیتی دارای ۴ مرحله است که در نمودار ۳ نشان داده شده است. به نظر می رسد ساختار جمعیتی ایران اکنون در مرحله چهارم قرار دارد. نرخ پایین مولید و مرگ و میر به همراه جمعیت بالای کشور با رشد کم زمینه ساز ورود به پنجره جمعیتی شده که استفاده از این فرصت مستلزم تعجیل و تدبیر در سیاست گذاری های کشور است.

^{۱۴} Vallin^{۱۵} Rabah

معاونت بررسی های اقتصادی

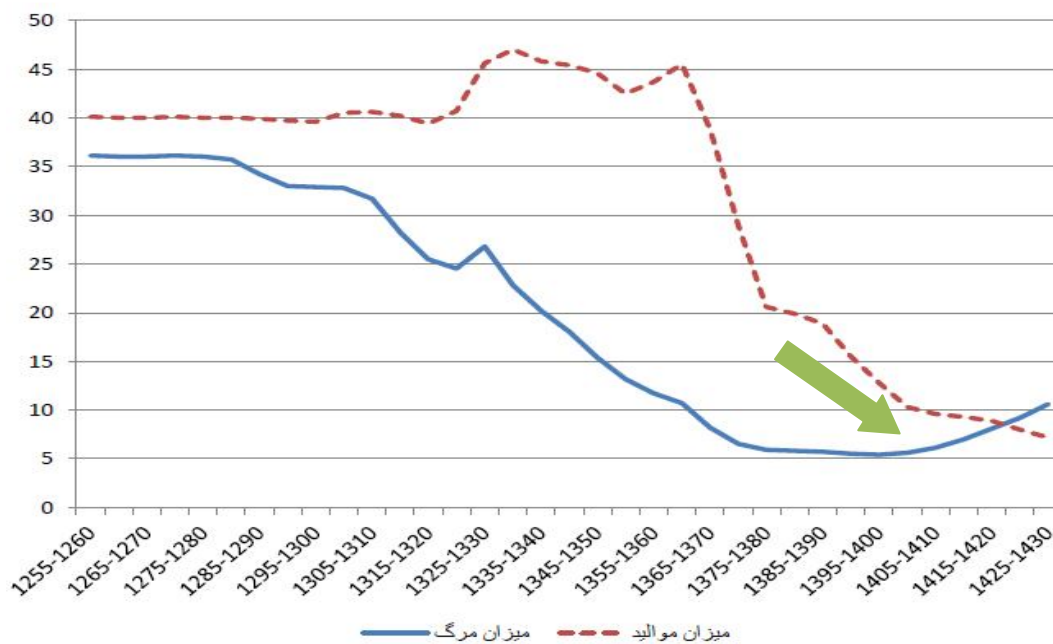
نمودار ۳- مدل گذار جمعیت شناختی

منبع: رابا، ۲۰۱۱

همانطور که در نمودار زیر مشاهده می شود، در زمان شروع پنجره جمعیتی در ایران، نرخ مولید و مرگ همچنان که در مطالب قبلی نیز ذکر شد، روند نزولی را دنبال کرده است.

نمودار ۴- نرخ تولد و مرگ و میر در ایران از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ (در هزار)

منبع: سازمان ملل متحد، ۲۰۰۹

معاونت بررسی های اقتصادی

بر اساس پیش بینی های سازمان ملل متحد، طول پنجره جمعیتی در ایران ۴ دهه خواهد بود. در میان کشورهای جهان طولانی ترین مدت پنجره جمعیتی ۶۵ سال است که مربوط به برخی کشورها از جمله سوریه و رومانی می شود. در جدول زیر زمان آغاز، پایان و مدت پنجره جمعیتی در برخی کشورها با یکدیگر مقایسه شده است.

جدول ۱- زمان آغاز، پایان و مدت پنجره جمعیتی در کشورهای منتخب

کشورها	زمان آغاز	زمان پایان	مدت (سال)
ایران	۲۰۰۵	۲۰۴۵	۴۰
ترکیه	۲۰۰۵	۲۰۴۰	۳۵
جمهوری کره	۱۹۸۵	۲۰۲۰	۳۵
عراق	۲۰۳۵	۲۰۶۵	۳۰
هند	۲۰۱۰	۲۰۵۰	۴۰
مالزی	۲۰۱۰	۲۰۴۵	۳۵
اندونزی	۲۰۰۵	۲۰۴۰	۳۵

منبع: سازمان ملل متحد، ۲۰۰۴

پژوهش های داخلی فراوانی از جمله صادقی (۱۳۹۱)، حسینی (۱۳۹۰) نیز طول پنجره جمعیتی را در ایران ۴ دهه دانسته اند. بر این اساس، پایان پنجره جمعیتی در ایران سال ۱۴۲۵ خواهد بود.

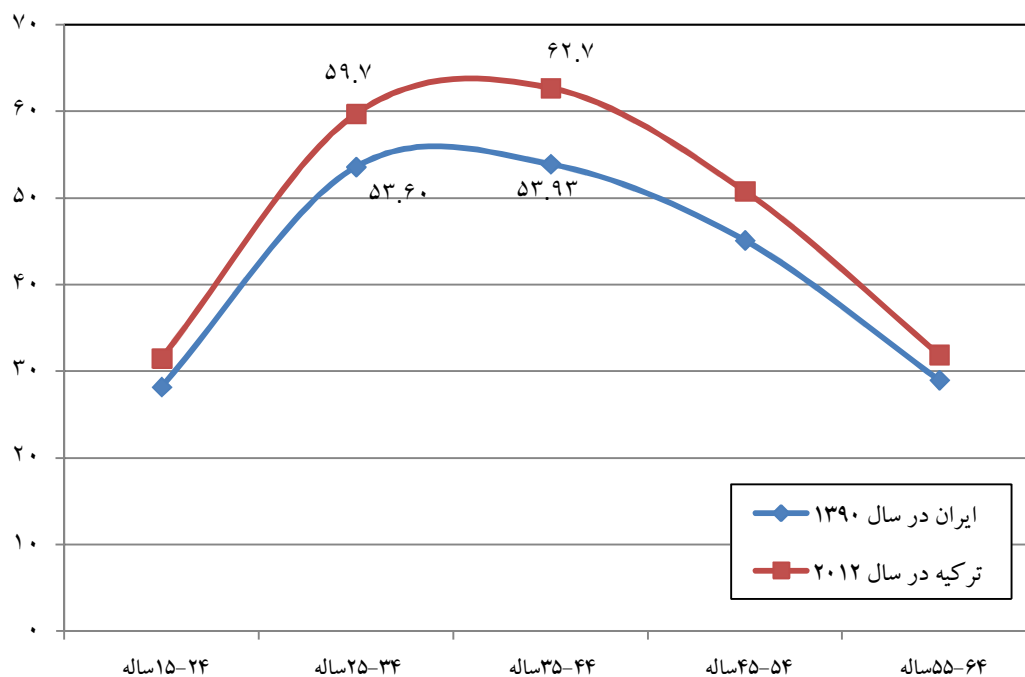
با توجه به جدول ۱، هر دو کشور ایران و ترکیه از سال ۲۰۰۵ وارد پنجره جمعیتی شده اند. همانطور که در بخش های پیشین نیز ذکر شد، در این دوره جمعیتی، حجم غالب جمعیت در بازه سنی ۶۴-۱۵ سال قرار دارند. به نظر می رسد بیشترین مشارکت اقتصادی این گروه سنی در میان جمعیت ۲۵ تا ۴۴ سال روی می دهد. نمودار ۵، نرخ مشارکت اقتصادی در گروه سنی مورد نظر را در کشورهای ایران و ترکیه به ترتیب طی سال های ۱۳۹۰ و ۲۰۱۲ نشان می دهد^{۱۶}. همانطور که در این جدول مشاهده می شود، بیشترین نرخ مشارکت اقتصادی جمعیت فعال هر دو کشور ایران و ترکیه متعلق به گروه های سنی ۲۵ تا ۴۴ سال است.

موضوع دیگری که با توجه به نمودار ۵ قابل طرح است، مربوط به نرخ بالای مشارکت اقتصادی جمعیت ۲۵ تا ۴۴ ساله پس از ۷ سال از شروع پنجره جمعیتی کشور ترکیه می باشد. مشارکت اقتصادی این گروه سنی در ایران (پس از ۵ سال از شروع پنجره جمعیتی) در مقایسه با مشارکت اقتصادی در ترکیه (پس از ۷ سال از شروع پنجره جمعیتی) در سطح پایین تری قرار دارد. این موضوع بدین معناست که نسبت جمعیت فعال (بیکار و شاغل) به کل جمعیت این گروه سنی در ترکیه بیشتر از ایران است.

^{۱۶} سال های مذکور با توجه به آخرین آمار در دسترس بر اساس تفکیک زمانی مورد نظر انتخاب شده اند.

معاونت بررسی های اقتصادی

نمودار ۵- نرخ مشارکت اقتصادی ایران و ترکیه به تفکیک گروه های سنی (به ترتیب در سال های ۱۳۹۰ و ۲۰۱۲)

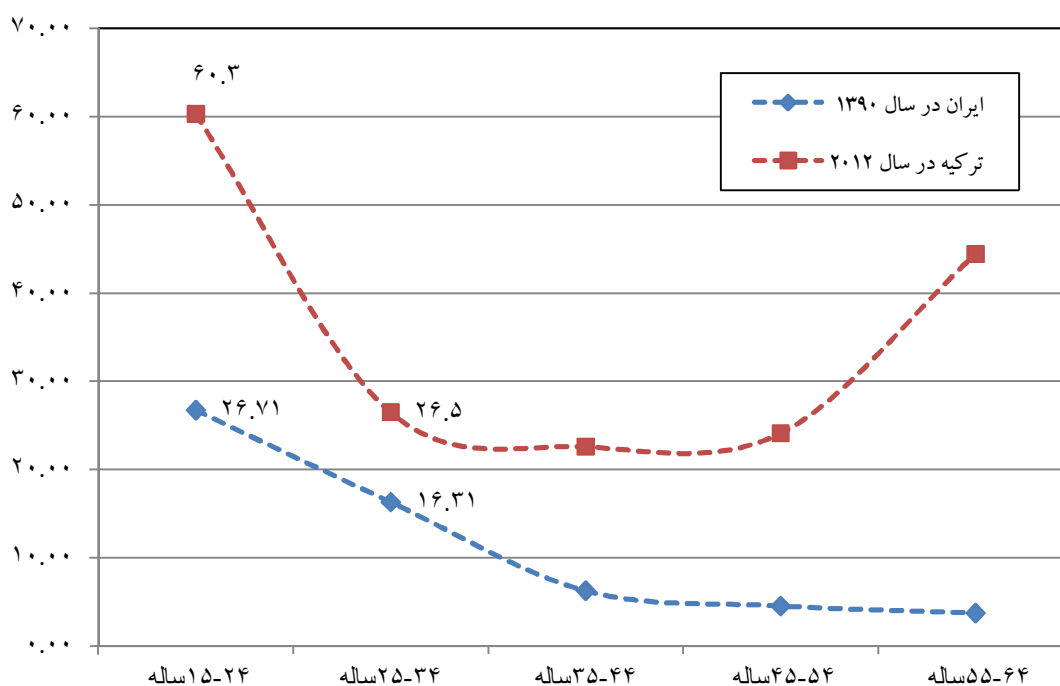

منبع: سازمان توسعه همکاری های اقتصادی و مرکز آمار ایران

نمودار ۶، نرخ بیکاری در ایران و ترکیه به تفکیک گروه های سنی فوق، طی سال های ۱۳۹۰ و ۲۰۱۲

نشان می دهد.

نمودار ۶- نرخ بیکاری ایران و ترکیه به تفکیک گروه های سنی (به ترتیب در سال های ۱۳۹۰ و ۲۰۱۲)

منبع: سازمان توسعه همکاری های اقتصادی و مرکز آمار ایران

معاونت بررسی های اقتصادی

با توجه به نمودار ۶، اگر چه نرخ بیکاری ایران در سال ۱۳۹۰ در سطح پایین تری نسبت به ترکیه در سال ۲۰۱۲ قرار داشته است، اما نرخ بیکاری گروه سنی ۲۵ تا ۴۴ سال که با توجه به نمودار ۵ فعال ترین جمعیت هر دو کشور محسوب می شوند، نسبت به سایر گروه های سنی در این کشور در سطح بسیار پایین تری قرار دارد. به طوری که نرخ بیکاری گروه سنی ۲۵ تا ۳۴ سال در ترکیه تقریباً کمتر از نصف نرخ بیکاری گروه سنی ۲۴-۱۵ ساله است. این امر نشان دهنده به کارگیری بهینه جمعیت فعال در این کشور می باشد و به نظر می رسد ترکیه تدابیری را به منظور اشتغال گروه سنی فعال اندیشیده است.

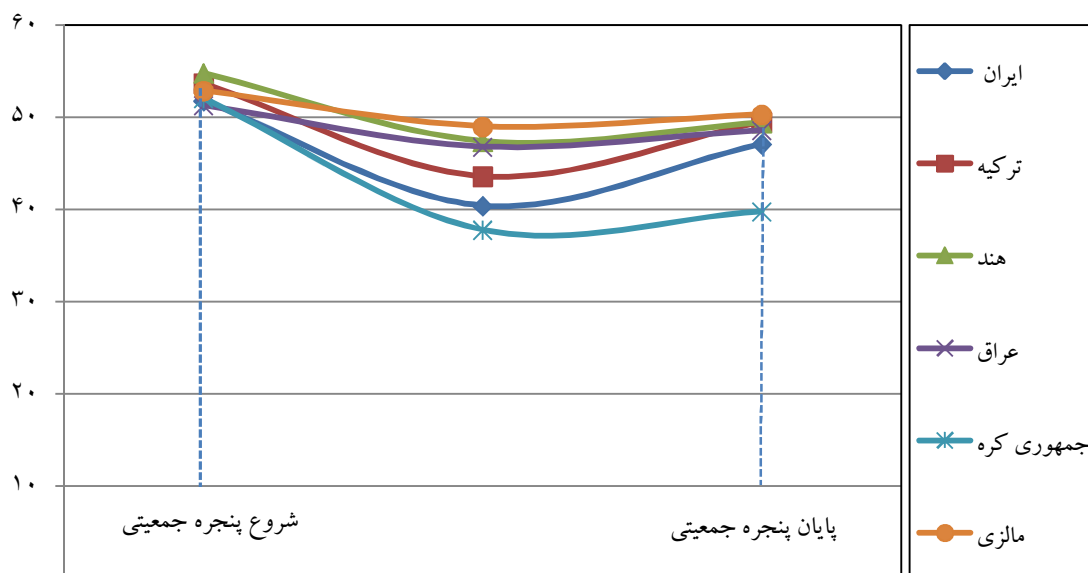
نسبت وابستگی^{۱۲} در طول دوره پنجره جمعیتی:

نسبت وابستگی جمعیت، میزان وابستگی جمعیت غیرفعال به جمعیت فعال کشور را نشان می دهد. این نسبت از رابطه زیر به دست می آید:

$$100 \times (\text{جمعیت } 65-15) / (\text{جمعیت } 65 \text{ ساله و بیشتر} + \text{جمعیت } 14-0 \text{ ساله})$$

نسبت وابستگی در طول پنجره جمعیتی بین ۴۰ تا ۶۰ درصد می باشد. این نسبت در زمان شروع پنجره جمعیتی در کشورهای اروپایی (سال ۱۹۵۰) ۵۲ درصد بوده، در طول دوره به ۵۶ درصد رسیده و در پایان پنجره جمعیتی در سطح ۴۸ درصد قرار گرفته است. البته این روند در همه کشورها رایج نیست، بلکه در اغلب موارد در طول دوره پنجره جمعیتی، نسبت وابستگی کاهش می یابد (گزارش سازمان ملل متحد، ۲۰۰۴). نمودار ۷ و جدول ۲ نسبت وابستگی را در برخی کشورهای منتخب نشان می دهند.

نمودار ۷- روند نسبت وابستگی در طول پنجره جمعیتی در کشورهای مختلف (درصد)

منبع: آمارهای سازمان ملل متحد، ۲۰۰۴

^{۱۲} Dependency Ratio

معاونت بررسی های اقتصادی

همانطور که در این جدول مشاهده می شود، نسبت وابستگی در زمان شروع پنجره جمعیتی در اغلب کشورها در سطح نسبتا یکسانی قرار دارد. این نسبت در طول پنجره جمعیتی کاهش می یابد. آنچه در میان کشورها تفاوت ایجاد می کند، حداقل میزان این نسبت است. کشورهای جمهوری کره و ایران به ترتیب پایین ترین میزان وابستگی جمعیت را در طول پنجره جمعیتی خواهند داشت. این موضوع به معنای میزان وابستگی کمتر جمعیت غیر فعال در طول پنجره جمعیتی به جمعیت فعال است. پایین بودن این شاخص بیانگر سطح مطلوب رفاه اقتصادی جامعه و قدرت پس انداز بیشتر است. ارقام مربوط به نسبت وابستگی نشان می دهد که در طول پنجره جمعیتی حداقل فشار وارده بر جمعیت فعال برای تأمین معاش افراد تحت تکفل خود در کشورهای ایران و جمهوری کره پایین تر است، لذا پنجره جمعیتی برای این کشورها مزیتی نسبی و فرصتی مغتنم به شمار می رود که بهره گیری صحیح از آن می تواند در دستیابی به بسیاری از اهداف اقتصادی کشور موثر واقع شود. در جدول ۲، ارقام مربوط به نسبت وابستگی کشورهای مزبور درج شده است.

نمودار ۲- نسبت وابستگی در طول پنجره جمعیتی در کشورهای منتخب (درصد)

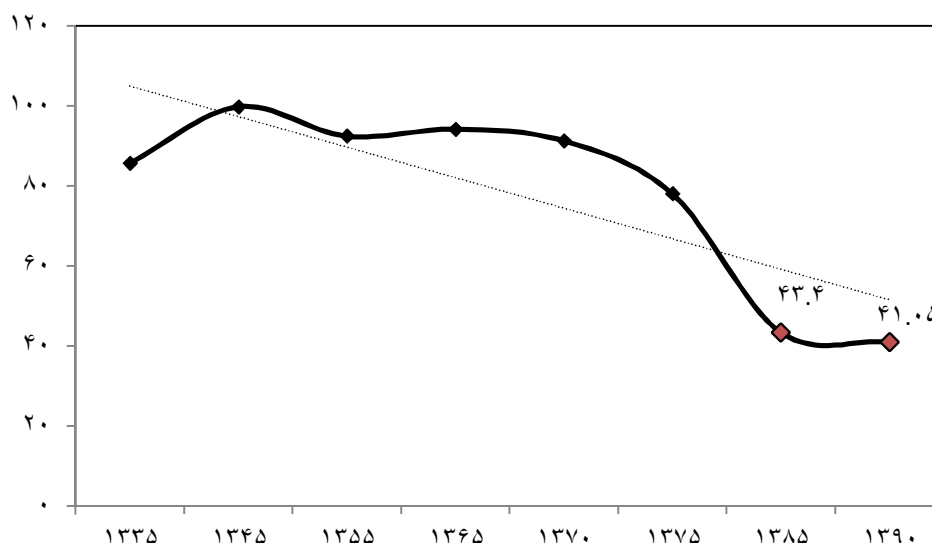
کشورها	نسبت وابستگی در زمان شروع پنجره جمعیتی	حداقل میزان نسبت وابستگی	نسبت وابستگی در زمان پایان پنجره جمعیتی
ایران	۵۱.۸	۴۰.۴	۴۷.۱
ترکیه	۵۳.۷	۴۳.۶	۴۹.۵
هند	۵۴.۸	۴۷.۴	۴۹.۴
عراق	۵۱.۳	۴۶.۸	۴۸.۶
جمهوری کره	۵۲.۱	۳۷.۸	۳۹.۸
مالزی	۵۲.۹	۴۹	۵۰.۳

منبع: آمارهای سازمان ملل متحد، ۲۰۰۴

بر اساس آمارهای موجود در مرکز آمار ایران، نسبت وابستگی در زمان شروع پنجره جمعیتی (سال ۱۳۸۵)، ۴۳,۴ درصد بوده است. نمودار ۸، روند تغییرات این نسبت را طی بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۳۳۵ نشان می دهد. در این نمودار، نسبت وابستگی ۴۱ درصد سال ۱۳۹۱ بیانگر کاهش فشار هزینه های وارده بر جمعیت فعال برای تأمین نیازهای افراد تحت تکفل نسبت به سال ۱۳۸۵ است. البته این شاخص تنها معیار جمعیت را لحاظ می کند و لزوماً بیانگر افزایش رفاه جمعیت فعال در این سال نمی باشد.

معاونت بررسی های اقتصادی

نمودار ۸- نسبت وابستگی در ایران طی بازه زمانی ۱۳۳۵-۱۳۹۰

منبع: مرکز آمار ایران- آمارهای موضوعی - جمعیت

نتیجه گیری:

✓ پنجره جمعیتی فرصت و پتانسیلی بالقوه محسوب می شود که بالفعل شدن آن نیازمند محیط و بستر اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و اتخاذ خط مشی های مناسب است. صرف گشوده شدن پنجره جمعیتی نمی تواند موجب رشد و توسعه اقتصادی گردد.

✓ به نظر می رسد در طول پنجره جمعیتی مکانیزم های ترکیبی و رفتاری بسیاری نظیر افزایش عرضه نیروی کار، افزایش مشارکت زنان، کاهش نسبت وابستگی (بار تکفل)، تعامل تغییرات ساختار سنی جمعیت با چرخه زندگی اقتصادی تولید و مصرف، افزایش قدرت پس اندازها و سرمایه گذاری، بهبود و توسعه سرمایه انسانی، افزایش کیفیت جمعیت و ...، فرصت طلایی و پتانسیل های زیادی برای اثرگذاری مثبت بر رشد و توسعه اقتصادی فراهم می کند.

✓ پنجره جمعیتی در هر کشوری دوره زمانی موقتی است که بهره گیری صحیح از آن می تواند به بهبود شرایط اقتصادی یاری رساند. در عین حال ضعف مدیریت و اتخاذ سیاست های نادرست می تواند کشور را با چالش ها و تهدیدهایی روبه رو کند. این فرصت در ایران از سال ۱۳۸۵ آغاز شده است و تا سال ۱۴۲۵ ادامه خواهد داشت.

✓ در حال حاضر بیکاری و فقدان فرصت های شغلی و سرمایه گذاری کافی مهم ترین چالش جمعیتی در دوران پنجره جمعیتی کشور است. گسترش فرصت های شغلی، سرمایه گذاری مطلوب، بهبود کیفیت سرمایه انسانی و فراهم کردن فرصت هایی برای حضور زنان در بازار کار می تواند بستریایی برای بهره برداری از فرصت طلایی جمعیت ایجاد کند.

✓ در شرایط کنونی اقتصاد ایران به نظر می رسد توجه اصلی مدیران و سیاست گذاران به پیامدهای فاز بعدی گذار ساختار سنی یعنی سالخوردگی جمعیت معطوف شده است. در حالی که توجه به فاز فعلی جمعیت و اتخاذ

معاونت بررسی های اقتصادی

سیاست هایی برای اشتغال جمعیت در سن کار و بهره برداری از پنجره جمعیتی به طور خودکار از آثار منفی دوره سالمندی در آینده جلوگیری خواهد کرد و سالمندی سالم، فعال و موفقیت آمیزی رابه دنبال خواهد داشت. توجه صرف به پیامدهای ساختار جمعیتی در آینده نباید موجب از دست دادن سود جمعیتی در دوره کنونی شود.

✓ نامیدن روز جهانی جمعیت ۲۰۱۴ (۱۱ ژوئلی) به عنوان روز "سرمایه گذاری برای حمایت از بزرگترین نسل جوان"، اهمیت موضوع را بیش از پیش آشکار می سازد. سازمان ملل در این روز اظهار داشته که باید جوانان در برنامه های توسعه الویت قرار داده شوند، همکاری با سازمان هایی که رهبران جوان دارند، تقویت گردد و جوانان در تمامی تصمیماتی که بر آنها اثر گذار است، حضور داشته باشند. با قدرت دادن به جوانان امروز، آینده ای پایدار را برای نسل های آینده فراهم خواهیم کرد.

✓ با وجود اهمیت فراوان موضوعات فوق، به نظر می رسد سیاست گذاران کشور با تمرکز بیش از حد بر ساختار جمعیتی آینده، از سود جمعیتی فعلی غافل شده اند.

تهیه و تنظیم: عاطفه قاسمیان

مرداد ماه ۱۳۹۳

منابع:

۱. اکبری قمصری، امیر. (۱۳۹۱)، جزوه کلاسی درس جامعه شناسی تغییرات اجتماعی، دانشگاه شهید بهشتی.
۲. حسینی، حاتم. (۱۳۹۰)، "گذار جمعیت شناختی، پنجره فرصت، پاداش جمعیتی: به سوی یک سیاست جمعیتی جدید در ایران"، همایش تحلیل روندهای جمعیتی، مرکز آمار ایران.
۳. حسینی، حاتم، بگی، بلال. (۱۳۹۱)، "تغییرات ساختار سنی و خلاء سیاست گذاری جمعیتی در ایران"، ششمین همایش انجمن جمعیت شناسی ایران، دانشگاه تهران.
۴. سرایی، حسن. (۱۳۹۰)، جمعیت شناسی، مبانی و زمینه ها، تهران، سمت.
۵. سیاح، مونس، مس کار، مانا، مس کار، مهلا. (۱۳۹۱)، "بررسی اهمیت زمان در اعمال سیاست های جمعیتی با استفاده از مدل پویایی سیستم"، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، سال چهاردهم، شماره ۵۵.
۶. صادقی، رسول. (۱۳۹۱)، "تغییرات ساختار سنی و ظهور پنجره ی جمعیتی در ایران: پیامدهای اقتصادی و الزامات سیاستی"، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، سال چهاردهم، شماره ۵۵.
۷. مشفق، محمود، میرزایی، محمد. (۱۳۸۹)، "انتقال سنی در ایران: تحولات سنی جمعیت و سیاست گذاری های اجتماعی، جمعیتی"، فصلنامه جمعیت شماره ۷۲/۷۱.

معاونت بررسی های اقتصادی

۸. Bloom, D. and J. Williamson. (۱۹۹۸). "Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia." World Bank Economic Review (۱۲). P ۴۱۹-۴۵۶.
۹. Bloom, D. E., D. Canning, and Sevilla, J. (۲۰۰۱), "Economic Growth And The Demographic Transition", National Bureau of Economic Research, Working Paper, No. ۸۶۸۵.
۱۰. Bloom, D., D. Canning, and J. Sevilla. (۲۰۰۳), "The Demographic Dividend: A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change." Population Matters Series. Santa Monica, California: Rand. (Useful additional materials are available on the web; search under "demographic dividend.")
۱۱. Bloom, D. E., and D. Canning. (۲۰۰۴), "Contraception and the Celtic Tiger", Economic and Social Review ۳۴.
۱۲. Feng, W and A. Mason. (۲۰۰۵), "Demographic Dividend and Prospects for Economic Development in China", Paper prepared for UN Expert Group Meeting on Social and Economic Implications of Changing Population Age Structures, Mexico City.
۱۳. Ross, J. (۲۰۰۴), "Understanding the Demographic Dividend", POLICY Project, Futures Group One Thomas Circle, NW, Suite ۲۰۰, Washington.
۱۴. Rabah, A, (۲۰۱۱), "Demography, credit and institutions: A global perspective", Emerging Markets Review, Volume ۱۲, P ۷۹-۹۳.
۱۵. United Nations. (۲۰۰۴), "Economic and Social Survey of Asia and the Pacific ۲۰۰۳", Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, United Nations, New York.
۱۶. United Nations. (۲۰۰۴), "World Population to ۲۳۰۰", Department of Economic and Social Affairs/Population Division, United Nations, New York.
۱۷. Vallin, J. (۲۰۰۴), "The Demographic Window: an Opportunity to be Seized", Paper to be Presented at the International Conference on the Demographic Window and Healthy Aging: Socioeconomic challenges and opportunities, Beijing.
۱۸. Wongboonsin, K, P. Guest and V. Prachuabmoh. (۲۰۰۵), "Demographic Change and the Demographic Dividend in Thailand", Asian Population Studies.
۱۹. <http://www.oecd.org/statistics/compare-your-country.htm> (۲۳ July ۲۰۱۴)
۲۰. <http://www.amar.org.ir/> (۲۸ تیر ۱۳۹۳)